

Кушнір Н. В.,
аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

ІСТОРИЧНО-ПРАВОВА ЕВОЛЮЦІЯ ВИЗНАННЯ РІВНОСТІ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню історично-правової еволюції визнання рівності жінок і чоловіків у суспільстві з відповідним доктринальним аналізом законодавства, яке діяло на території нашої держави.

Ключові слова: гендерна рівність, права та свободи, гендерна демократія, трудове законодавство.

Постановка проблеми. Міжнародний статус України й можливість інтеграції в Європейське співтовариство багато в чому залежать від характеру і спрямованості побудови гендерної демократії, формування якої вже кілька десятиліть є однією з важливих складових політики європейських держав. Принципи гендерної рівності закріплено в багатьох міжнародних документах і розглядаються сьогодні співтовариством як необхідна складова демократичних процесів і розвитку громадянського суспільства.

Уперше поставлене ще в кінці XIX – на початку XX ст., питання про правовий статус жінок сьогодні в незалежній Україні хвилює знову з не меншою актуальністю. У сучасному суспільстві, коли права людини та громадянина проголошуються «найвищою цінністю», а держава вважає пріоритетним обов'язком дотримувати й захищати ці права і свободи, досить часто на практиці існує ситуація фактичної нерівності правового статусу жінок і чоловіків, відсутності рівних можливостей для реалізації своїх прав і свобод. Хоча Конституція України статтею 24 надає жінкам і чоловікам рівні права і свободи та рівні можливості для їх реалізації [1], що відображено в поточному законодавстві України, конституційно декларована рівність прав, свобод і рівних можливостей їх реалізації для жінок і чоловіків практично не досягнута.

Варто зазначити, що проблеми гендерної рівності вже досліджувалися економістами, філософами, соціологами, а також представниками юридичної науки: Н.В. Анішук, Н.Б. Болотіною, Н.О. Бондаренко, В.М. Венедіктовою, В.С. Венедіктовим, Г.С. Гончаровою, К.Б. Левченко, О.П. Львовою, О.М. Рудневою, Т.В. Мельник, Н.М. Оніщенко, П.Д. Пилипенко, В.І. Прокopenко, Г.І. Чанишевою та ін. Але це були окремі аспекти цієї проблеми в різних галузях національного права, тому виникла необхідність дослідити історично-правову еволюцію становлення й визнання рівності жінок і чоловіків у суспільстві для використання її під час реформування трудового законодавства України, бо існування гендерної нерівності в суспільстві уповільнює економічне зростання, послаблює систему соціального захисту та знижує ефективність стратегії розвитку трудового права України.

Метою статті є виявлення історично-правових закономірностей розвитку і становлення гендерної рівності в суспільстві для реформування трудового законодавства України. Для досягнення поставленої мети були визначені такі завдання:

– дослідити релігійні та філософські положення, на яких значною мірою будувалися правові норми гендерної рівності;

– проаналізувати історичні етапи розвитку держави й суспільства на предмет дотримання гендерної рівності;

– надати відповідні рекомендації та зробити висновки стосовно вдосконалення реалізації принципу гендерної рівності у суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-економічні реформи, які відбуваються в нашій країні, розвиток ринкових відносин сформувавши деякі негативні тенденції щодо прав жінок, а саме: незатребуваність жінок під час прийняття державних рішень; дискримінація прав жінок у соціально-трудої сфері; зниження рівня охорони їхнього здоров'я, особистої безпеки тощо. Більшість жінок на практиці не мають доступу ні до центрів впливу, від яких залежить доля країни, ні до тих фінансових ресурсів, що забезпечують просування до влади. Між тим вони становлять більшу частину українського народу, який, згідно з Конституцією, є єдиним джерелом влади.

Безумовно, ці обставини, а також швидкоплинні суспільні відносини, активними учасниками яких є жінки, потребують відповідних змін практично в усіх галузях права, особливо в трудовому.

Усі ініціативи, спрямовані на затвердження рівності й рівноправності між жінками та чоловіками, наштовхуються на перепони, успадковані від минулого, бо кожному етапу історичного розвитку держави й суспільства притаманна своя концепція людини як суб'єкта права, хоча за своїм визначенням людські права мають універсальний характер, який полягає в тому, що всі люди визнаються рівними, мають однакову цінність і свої невід'ємні права. Але ця концепція універсальності прав людини не завжди приймається державами, коли вони керуються релігійними, культурними та місцевими особливостями.

Теоретично-методологічною базою формування правового статусу жінки в суспільстві довгий час були релігійні й філософські положення, на яких значною мірою будувалися правові норми. Дослідження становища жінки в суспільстві з часів зміни матриархату патріархатом переважно відзначалося ставленням до неї як до власності чоловіка, якою він може розпоряджатися на власний розсуд. Великий давньогрецький філософ Аристотель, роботи якого вплинули на формування не лише античної, а й середньовічної та сучасної європейської філософії, писав, що розподіл між жінкою та чоловіком є певним і «чоловік прямиший і мужніший за жінку, загалом кращий» [2, с. 345–346]. Жінки, яких він постійно порівнює з домашніми тваринами, «підступні, поспішні у вчинках і боягузливі», що, на думку філософа, зумовлює необхідність обмеження їхньої свободи й постійного контролю з боку чоловіків [2, с. 337].

Свій внесок у справу створення методологічного підґрунтя для дискримінації жінок зробило християнство. Спираючись на міф про спокушення Єви, у Ветхому Завіті визначається роль жінки в суспільстві: «Множачи, помножу скорботу твою у вагітності твоїй; у болі будеш народжувати дітей; і до чоловіка твого потяг твій, і буде він панувати над тобою» [3, с. 3]. У першому

посланні святого апостола Павла до Тимофія говориться: «Жінка та вчиться в безмовності, з усіякою покорою. Учення ж жінці не дозволяє панувати над чоловіком, вона повинна бути в безмовності. Оскільки створений Адам, а потім Єва; і не Адам спокушений, а жінка, спокусившись, впала в злочин; утім зрятується через чадородження, якщо перебуватиме у вірі та у святості зі цнотливістю» [3, с. 253]. Тобто основним призначенням жінки Біблія визначає виконання нею дітородної функції, позбавляючи її права на власну думку, прийняття самостійних рішень і навіть на навчання. Досить близьким до християнських є мусульманські погляди на становище жінки, визначені в Корані. У мединській сурі «Корова», яка входить до складу Корану, визначено: «Ваші жінки – нива для вас, ходіть на вашу ниву, коли забажаєте» [4, с. 26], тобто жінка отримує статус пасивного об'єкта для задоволення сексуальних потягів чоловіка, її ж ставлення до нього взагалі не береться до уваги. «Чоловіки стоять над жінками за те, що Аллах дав одним перевагу над іншими. А тих, непокори яких ви боїтесь, перестерігайте та кидайте на ложах і вдаряйте їх», «не давайте нерозумним вашого майна», – вказується в сурі «Жінки». Ці положення впливають на визначенні стану жінки в цивільно-правових відносинах: так, частка дочки у спадщині, згідно з Кораном, повинна бути в два рази меншою, ніж частка сина [4, с. 54–55]. Як можна побачити, й іслам створює всі підстави для позбавлення жінки громадських і майнових прав і зумовлює сприймання її як власності чоловіка.

Гендерна нерівність або підпорядковане становище жінок є складною та комплексною проблемою. Вона глибоко укорінена в соціальних структурах, структурах влади на мікро- й макрорівнях, у структурах свідомості, постійно та ефективно відтворюється в різних ідеологічних системах, найбільш консервативною з яких є, безперечно, релігія. Без аналізу функціонування й відтворення цих ідеологем неможлива зміна тих умов, які постійно репродукують гендерну ієрархію.

У релігійній літературі поширена також думка, що християнство піднесло жінку на небачену висоту. Дійсно, порівняно з язичницьким, зокрема античним світом, яке звало жінку до ролі домашньої служниці, ув'язнивши її в гінекеях і виключивши з числа громадян, християнство проголосило духовну свободу жінок. «Немає ні римлянина, ні іудея, ні чоловіка, ні жінки», – ця формула апостола Павла містила великий звільнючий потенціал, який, утім, реалізований не був.

Між тим існує суттєва розбіжність між розумінням у християнстві людини загалом і жінки зокрема. Так, теза, що кожна особа належить собі й нікому іншому, означає, що людина володіє собою *sui juris* і не може належати іншому як власність. Це пов'язано з розумінням особи як суб'єкта прав, визнанням фундаментальних прав особи. Порушення таких прав визнається злочином проти особи. Міжнародні документи щодо жінок одним із фундаментальних людських прав жінки вважають репродуктивні права, право жінки розпоряджатися власним тілом, чого Ватикан рішуче не визнає. Інша проблема, яка широко обговорюється, також є підставою для конфронтації фемінізму й католицизму – висвячення жінок на духовний сан. Що стосується православ'я, то воно, продовжуючи розглядати жінку в руслі «святоотечеської» традиції, наголошує на її вторинному статусі як «помічниці» чоловіка, вбачаючи її призначення в жертвності і служінні сім'ї. Заяви про недопущення дискримінації щодо визнання суспільної ролі жінок у цьому контексті мають скоріше декларативний характер [5, с. 205].

Одним із перших, хто доводив необхідність рівноправності статей у суспільстві, був Платон, який казав, що однакові при-

родні властивості зустрічаються в живих істот обох статей, за своєю природою як жінки, так і чоловіки можуть брати участь у всіх справах [2, с. 214].

В історичному минулому нашої держави найбільш демократичним характером щодо регулювання правового статусу жінок відрізнялось законодавство Київської Русі. Пам'ятники давньоруського права – Руська Правда та церковний Статут Ярослава – це перші вітчизняні документи, які визнали жінок рівноправними з чоловіками у шлюбі та сім'ї, що позитивно позначилось на їхньому майновому становищі. Водночас у Київській Русі, як і надалі у Великому князівстві Литовському, Козацькій державі, Російській імперії, все ж таки існувала соціальна нерівність, унаслідок якої права жінок у багатьох випадках визначалися соціальним походженням [6, с. 8].

За часів існування Великого Князівства Литовського найбільш видатними законодавчими актами у сфері регулювання прав жінок були Литовські статuti. Указані документи фіксували правосуб'єктність жінки як щодо відповідальності за злочини, скоєні проти жінок, так і щодо правової відповідальності самих жінок за злочинні дії проти інших суб'єктів. Проте визнавати їх загальну демократичність щодо правового статусу жінки передчасно, оскільки жінка втрачає ту рівноправність у майнових правах із чоловіком, що була характерною для норм Руської Правди.

У період існування Запорізької Січі у використовуваному козаками звичасвому праві, яке визнавалося як іноземними державами, так і польським урядом, жінці відводилося особливе місце, а саме: збільшувалась її роль у сім'ї та сільській громаді. Однак у цей історичний період усе ж таки жінки-селянки були відсторонені від права володіння землею, що ставило їх у повну залежність від чоловіків. Підкорення жінки чоловіку на певних етапах розвитку цивілізації було визнано доцільним переважною кількістю народів. Уважати це випадковим означає відмовитися від принципу детермінізму. Аналіз релігійних, філософських і правових джерел показує, що за відсутності чи недостатності соціально-правового захисту жінок у різних сферах виконання ними материнства завжди захищалося численними перевагами та пільгами. Беручи до уваги високу смертність як жінок під час пологів, так і дітей із причин різноманітних хвороб, а також високу смертність чоловічої частини населення у війнах і озброєних сутичках, можна дійти висновку, що виконання жінкою своєї материнської функції було умовою виживання як роду, нації й держави, так і людства загалом. Недостатній же розвиток медицини на ранніх етапах цивілізації призводив до того, що забезпечення простого відтворення загальної кількості населення примушувало жінку народжувати 10–15 дітей, щоб хоча б троє з них дожили до дітородного віку. Тобто приблизно 20 років свого життя жінка мала витратити на вагітність і піклування про немовлят, якщо вона за власним розсудом бажала б позбавитися цього призначення, нація була б приречена на вимирання. Зрозуміло, і це підтверджується історією міжнародного руху, що розвиток самосвідомості в жінок і надання їм прав, рівних із чоловіками, завжди зумовлюють зменшення народжуваності, оскільки дає жінкам змогу виконувати, крім суто біологічних, ще багато суспільно корисних функцій і задовольняти тим самим свою потребу в самоактуалізації. Тому пригнічене становище жінки протягом багатьох віків існування цивілізації було, на нашу думку, обґрунтоване біологічною потребою людства як біологічної популяції збереження свого виду. Саме із цієї причини жінки були обмежені в доступі до навчання, роботи за межами дому та

навіть у виборі майбутнього чоловіка: розширення меж свідомості жінки могло призвести до відмови деякої частини з них від виконання функцій дитородної машини та поставити націю й людство під загрозу вимирання.

Саме неврахування того факту, що людство, як будь-яка біологічна популяція, прагне до самозбереження, і є, як ми вважаємо, основною причиною складнощів під час дослідження правового становища жінки в суспільстві та неіснуючі багатьох спроб підвищити її правовий статус. Точка зору, що дискримінація жінок зумовлена лише використанням чоловіками силових засобів утримання їх у приниженому стані, не витримує критики, оскільки жодна соціальна група не перебувала в залежності від іншої групи протягом кількох тисячоліть, це неминуче призводило до повстань, революцій і, врешті-решт, зміни пріоритетів. А розподіл соціально-статевих ролей у суспільстві зберігається вже близько 5 тисяч років.

Але ж порівняно з чоловіком можливість жінки скористатися навіть закріпленими в нормах законодавства правами та свободами була завжди меншою, оскільки виконання нею материнської функції, незалежно від рівня демократії в суспільстві, завжди суттєво обмежує жінку у виборі варіантів поведінки.

Аналіз законодавства Російської імперії свідчить, що за своїм змістом воно було антидемократичним щодо регулювання правового статусу жінок у сфері громадянських прав. Звід законів Російської імперії надавав жінці право лише розпоряджатися своїм майном. Вона не володіла власними громадянськими правами: без дозволу чоловіка не могла піти на роботу або навчання, не мала права мандрувати тощо. Однак позитивною рисою імперського законодавства було те, що стало практично неможливим фізичне насильство щодо жінок як засіб впливу на них.

У ХХ ст. відбулися значні зміни в становищі жінок в українському суспільстві. У радянський період було досягнуто результатів щодо залучення жінок до сфери освіти, професійної підготовки, участі в народному господарстві тощо. Але це не призвело до гендерної рівноправності, збереглося багато суперечностей у характері економічної діяльності чоловіків і жінок, не вдалося досягнути гендерної рівності в цій сфері, панівна система цінностей і рольових орієнтацій чоловіків і жінок не була позбавлена дискримінаційного впливу стосовно жінок. Через це перетворення в усіх сферах суспільного життя часто-густо не враховували специфіку потреб жінок, адже відтворювалась псевдопатріархальна система цінностей, у якій майже все, що пов'язано із жінкою, має нижчий статус порівняно з тим, що пов'язано з чоловіком [7, с. 12–17].

Сучасна гендерна свідомість в Україні сягає своїм корінням ще радянських часів. Не потребує доведення факт, що система нинішнього законодавчого забезпечення прав жінок в Україні певною мірою походить із радянського законодавства. Нинішні нові умови життя суспільства вимагають нового погляду на це питання. Але виробити новий погляд, нові законодавчі й соціальні засади розв'язання цієї проблеми неможливо без чіткого усвідомлення досвіду не такого вже й далекого минулого – як його недоліків, так і безперечних здобутків. Звичайно ж, це стосується не лише суто правового розв'язання жіночого питання в усіх його аспектах, а й вивчення реального становища жінки в суспільстві.

Українська держава зараз перебуває в стані формування гендерної демократії і створення нової правової системи, у якій жінки та чоловіки розглядаються як рівноправні суб'єкти розбудови держави.

Основоположним нормативним актом із гендерної проблеми став Закон України «Про забезпечення рівних прав та

можливостей жінок і чоловіків» (далі – Закон), прийнятий Верховною Радою України 8 вересня 2005 року [8]. У Законі визначаються основні напрями державної політики у сфері забезпечення рівності між статями; зазначаються механізми й основні принципи забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у виборчому процесі, у сфері державної служби і служби в органах місцевого самоврядування, у соціально-економічній сфері (сфері праці й одержання винагороди за неї, сфері підприємництва, соціального захисту), сфері освіти тощо. Цим Законом також передбачено проведення гендерно-правової експертизи законодавчих нормативно-правових актів.

Трудовим законодавством установлюється низка гарантій у сфері реалізації жінками права на працю. Однак дослідження особливостей забезпечення прав жінок і чоловіків в Україні сьогодні показує, що майже в усіх галузях суспільного життя тією чи іншою мірою наявні явища гендерної дискримінації. Із багатьох порушень особистих прав як чоловіків, так і жінок виокремлюються такі: відмова в наданні медичної допомоги; відмова в зустрічі з посадовими особами; примусова робота в позаурочний час, у вихідні дні, під час щорічної відпустки; відмова в можливості отримати соціальні виплати; примусове притягнення до роботи, не пов'язаної з професійними обов'язками; відмова в працевлаштуванні, несвоєчасна виплата заробітної плати [9, с. 17].

З метою впровадження гендерних підходів у всі сфери життєдіяльності суспільства, Постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2013 р. № 717 була затверджена Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року [10], яку пропонувалося здійснити за допомогою комплексного підходу шляхом 1) удосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, зокрема, через приведення його у відповідність до міжнародних стандартів і законодавства Європейського Союзу; 2) здійснення заходів щодо виконання положень Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, зокрема, в частині забезпечення гендерної рівності; 3) проведення серед роботодавців інформаційно-роз'яснювальної роботи з питань запровадження європейських стандартів рівності працівників у сфері праці; 4) здійснення заходів щодо скорочення гендерного розриву в рівні заробітної плати жінок і чоловіків; 5) проведення інформаційних компаній з метою висвітлення питань необхідності рівного розподілу сімейних обов'язків і відповідальності між жінками й чоловіками щодо виховання дитини; 6) здійснення заходів, спрямованих на розвиток у жінок лідерських навичок для участі в прийнятті управлінських рішень та навичок провадження підприємницької діяльності, приділяючи особливу увагу жінкам із сільської місцевості, представникам національних меншин і жінкам з особливими потребами; 7) підвищення рівня компетенції фахівців із питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; 8) виконання на постійній основі робіт із провадження гендерних підходів у систему освіти; 9) проведення інформаційних компаній за участю засобів масової інформації, закладів культури та навчальних закладів з метою подолання стереотипних уявлень про роль жінки й чоловіка; 10) розроблення механізму реалізації права на захист від дискримінації за ознакою статі, вжиття необхідних заходів за результатами розгляду випадків такої дискримінації; 11) виконання договірних та інших міжнародних зобов'язань у частині забезпечення рівних прав

і можливостей жінок і чоловіків; 12) залучення до виконання завдань, передбачених Програмою, міжнародних організацій та громадських об'єднань, діяльність яких спрямована на забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

Висновки. Розвиток гендерного законодавства в Україні здійснюється швидкими темпами, тоді як його практична реалізація й дієві механізми та інструментарій забезпечення гендерної рівноваги залишаються недосконалими. Державні соціальні гарантії гендерної рівності в Україні не відповідають їх реальному стану, становлячи лише законодавче підґрунтя для подальшої реалізації. Тому необхідно забезпечити реалізацію цих норм у площині практичної діяльності, що, у свою чергу, забезпечить і прогресивний розвиток усього суспільства, особливо це стосується гендерної проблематики в процесі кодифікації трудового законодавства України.

Література:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика / А.Ф. Лосев. – М. : Искусство, 1975. – 776 с.
3. Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового Завета. – Т.В.S., London, SW 19 3 NN, England, 1990. – 1218 с.
4. Коран. – М. : Изд-во восточ. лит, 1963. – 448 с.
5. Чужим Н.Д. Релігійна антропологія та гендерні стереотипи в православ'ї та католицизмі / Н.Д. Чужим // Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 5–7 груд. 2002 р.). – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді ; Укр. ін-т соціальн. досліджень, 2002. – 222 с.
6. Аніщук Н.В. Тенденції розвитку інституту конституційно-правового статусу жінок в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.13 / Н.В. Аніщук ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2001. – 18 с.
7. Волощук О.О. Гендерний аспект освітнього потенціалу України / О.О. Волощук // Соціальні технології. – 2001. – № 11–12. – С. 12–17.
8. Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-15 // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 52. – Ст. 56.
9. Власенко Н.С. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків / Н.С. Власенко, Л.Д. Виноградова, І.В. Калачова. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000.
10. Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2013 № 717 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/717-2013-%D0%BF>.

Кушнір Н. В. Историко-правовая эволюция равенства женщин и мужчин в обществе

Аннотация. Статья посвящена исследованию историко-правовой эволюции признания равенства женщин и мужчин в обществе с проведением доктринального анализа соответствующего законодательства, которое действовало на территории нашего государства.

Ключевые слова: гендерное равенство, права и свободы, гендерная демократия, трудовое законодательство.

Kushnir N. Historical and law evolution of recognition of women's and men's equality in society

Summary. The article deals with the study of the historical and law evolution of recognition of equality of women and men in society, as well as carrying out the doctrinal analysis of the relevant law, which was in force on the territory of our state.

Key words: gender equality, rights and freedoms, gender democracy, law of.